

4 POLITICKÁ ANTROPOLOGIE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Tato kapitola seznámí posluchače kurzu s politickou antropologií, vývojem politického myšlení a také s teorií demokracie a teorií totalitních režimů.

CÍLE KAPITOLY

Cílem kapitoly je přiblížit politickou antropologii. Kapitola se zabývá také teorií demokracie a teorií totalitních režimů.

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

2 hodiny 30 minut

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

Klíčová slova: politická antropologie, demokracie, teorie demokracie, totalitní režimy, formy vládnutí.

4.1 Výkladová část

S obdobou demokracie bylo možné se v minulosti setkat již ve starověkém Řecku, po některá období také ve starověkém Římě, či v některých středověkých italských městských státech. Těmto formám demokracie chyběly tři základní demokratické politické instituce. Jedná se o celostátní parlament se sestávající z volených zástupců a lidem zvolené místní vlády, jež by byly podřazeny vládě celostátní. Systém, který by kombinoval demokracii na místní úrovni s parlamentem voleným všemi občany. Robert Dahl, jenž vymezil teorii polyarchie, poukazoval rovněž na určité demokratické tradice mezi skandinávskými národy. Jako jeden z prvních

celostátních parlamentů, složený ze zástupců místních shromáždění byl ustaven v roce 930 na Islandu a nesl označení Althing. Jednalo se o shromáždění, které bylo nadřazeno všem místním shromážděním.

Přesto tyto formy demokracie narážely na řadu limitů. Ve starověkém Řecku se tyto limity týkaly:

- velkých nerovností (otroctví, postavení žen)
- parlamenty často byli vůči panovníkovi ve slabším postavení
- zástupci nezastupovali všechny obyvatele
- politická opozice často narážela na nedostatek legitimacy a legálnosti

I přesto tyto formy demokracie byly schopny přinášet řadu výhod, jež můžeme shrnout následovně:

Výhody demokracie

- 1) Zabraňuje vzniku tyranie
- 2) Zajišťuje základní práva
- 3) Zajišťuje všeobecnou svobodu
- 4) Umožňuje lidem, aby rozhodovali sami o sobě
- 5) Umožňuje mravní samostatnost
- 6) Umožňuje mravní rozvoj člověka
- 7) Chrání základní osobní zájmy lidí
- 8) Zajišťuje politickou rovnost

Oproti starověkým formám demokracie, současné, moderní demokracie poskytují také další výhody, kterými jsou:

- 9) Usilování o mír
- 10) Usilování o prosperitu

Dnes velmi známou definici demokracie představil Abraham Lincoln, podle něhož je demokracií. „vláda lidu, prostřednictvím lidu a pro lid“. Podle některých autorů vychází tato

definice z klasického řeckého pojetí, přičemž autorství je některými přisuzováno Demokritu z Abdréry. Hlavní aspekty Lincolnovy definice:

„vláda lidu“ je mocí z lidu, a to nejenom proto, že zahrnuje celý lid, ale rovněž proto, že získává legitimitu díky podpoře lidu.

„vláda prostřednictvím lidu“ - výkon moci lidem, tzn. Široké účasti lidu na procesu vládnutí

„vláda pro lid“ – snaha působit pro společné blaho všech lidí a zajištění práv jednotlivců

Přestože má tato definice řadu zastánců, G. Sartori hovoří „Zatemnění pojmu demokracie“. Pro objasnění využívá Lincolnovu definici demokracie. „Vláda lidu“ může být podle Sartoriho chápána tak, že lid si vládne sám (tj. přímá demokracie), nebo i tak, že lid je pouhým objektem vlády, nebo vláda vychází z lidu, a vláda svou zákonnost odvozuje ze souhlasu lidu. Podle Sartoriho tak první složka definice obsahuje několik možných forem výkladu. Druhá složka - „vláda prostřednictvím lidu“ je příliš nejasná na to, aby se dala specifikovat. Zároveň nejjasnější ze tří složek, je poslední „vláda pro lid“ a znamená vládu pro dobro lidu, v tedy jeho prospěch. Přesto i tato formulace může být snadno zneužitelná, tak jak jí zneužívaly například komunistické režimy ve střední a východní Evropě, které touto složkou ospravedlňovaly výkon moci. Podle Sartoriho převažuje problém, který je spjatý s nejednotným chápáním pojmu demokracie a obecný konsenzus kolem výkladu demokracie je podle něj dokonce prakticky nemožný.

Velmi zásadní koncept tzv. polyarchie vymezil americký politolog Robert Dahl. Demokracii vymezil jako ideál, který je těžko dosažitelný v praxi. Za hlavní znaky demokracie považuje Dahl: 1) volební rovnost, 2) účinnou participaci, 3) pochopení založené na informacích, 4) konečnou kontrolu lidem (démostem), 5) univerzálnost. Zejména naplnění předposledního bodu vnímá R. Dahl, jako nedosažitelné a proto navrhuje koncept polyarchie, jehož naplnění není současnými „demokratickými“ zeměmi tak problematické. Hlavními znaky a zároveň i kritérii polyarchické demokracie jsou 1) volení státní úředníci (zástupci), 2) svobodné, spravedlivé a časté volby, 3) všeobecné volební právo, 4) právo ucházet se o úřad, 5) svoboda projevu, 6) alternativní zdroje informací a 7) svoboda sdružování.

4.1.1 ZÁKLADNÍ VYMEZENÍ TOTALITARIZMU

Slovo „totalitarismus“ má základ v latinském slově **totus** znamenající celý. Tento termín (v přibližně dnešním významu) byl poprvé použit ve 20. letech 20. století v Itálii, ovládané od

roku 1922 fašisty. Nejprve tento termín využívali příslušníci italské opozice při kritické vládnoucích fašistů, aby tak poukázali na mnohé nedemokratické praktiky tohoto režimu. Termín později využíval i přední ideolog italského fašismu Giovanni Gentile. Fašismus přitom považoval za celkový (totální) koncept života. Samotný Benito Mussolini rovněž využíval tento termín a používal je pro označení „všezahrnujícího státu“, jako cíle, jehož by mělo italské fašistické hnutí dosáhnout. Přestože byl termín v této době využíván, po řadu let mu chybělo bližší ukotvení. O zřejmě první pokus o obecnou definici se pokusila Encyklopedie společenských věd (**Encyclopaedia of the Social Sciences**) z roku 1934, přesto určité prvenství je přisuzováno americkému politologovi Carlu Joachimovi Friedrichovi, který v později společně se Zbigniewem Brzezinskim, době revidoval pohled na totalitarismus. Oba vycházeli z pozorování a analýzy komunistického Sovětského svazu a nacistické Třetí říše a v roce 1956 publikovali monografii s názvem *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (Totalitní diktatura a autokracie), v níž vymezili šest hlavních rysů totalitního režimu:

- 1) „Existuje oficiální **ideologie**, kterou musejí přijmout a akceptovat všichni členové společnosti. Tuto ideologii používají vládnoucí vrstvy k odůvodnění svých nároků na výkon moci.
- 2) Veškerý politický a společenský život zcela ovládá **jediná masová politická strana**, v jejímž čele stojí většinou jediný vůdce. Strana je hierarchicky organizovaná a je povětšinou nadřízena státní byrokracii, či přinejmenším je s ní výrazně propojena.
- 3) Vládcé, či strana mají absolutní **monopol** na kontrolu **armády**. Tuto kontrolu provádí buď přímo politická strana, nebo jí kontrolovaná byrokracie.
- 4) Prostředky **masové komunikace** – tisk, rozhlas televize knižní produkce jsou zcela kontrolovány prostřednictvím stejných mechanismů, jakými probíhá kontrola armády
- 5) Existuje dokonalý systém **fyzické a psychologické kontroly** společnosti prostřednictvím tajné policie, která používá teroristické postupy.
- 6) Hospodářství podléhá **centrálnímu řízení**, plánování, veškerá ekonomika je kontrolována.“¹

Prvních znaků totalitarizmu dříve publikoval Carl Joachim Friedrichem o dva roky dříve ve studii *Jedinečný charakter totalitářské společnosti*. Společně s e Zbigniewem Brzezinskim mezi hlavní klasifikační znaky přiřadili další, šestý znak, který se týkal kontroly ekonomiky a

---

¹ BALÍK, Stanislav - KUBÁT, Michal: *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha 2004, s. 36 - 37.

centrálního způsobu jejího řízení. Mnohými dalšími autory býval právě tento poslední bod vnímán jako velice problematický. Nacistické Německo mezi lety 1933 až 1945 tento aspekt zcela nenaplnovalo. Přesto, i s touto výhradou bývá nacistické Německo oprávněně řazeno mezi totalitní režimy. Především role ideologie, jejíž přítomnost je pro totalitní státy prvořadá, si všímá Hannah Arendtová. Podle ní má stát jednoznačnou snahu zcela *metastázovat* do života celé společnosti. Totalitní státy se zároveň vyznačují další ambicí, a tou je snaha vytvořit „nového člověka“. Pro naplnění tohoto cíle je totalitními státy je ve velké míře využíván teror a masová ideologická indoktrinace. Pro dosažení naprosté podřízenosti vůči straně a státu je podle Hannah Arendtové zapotřebí dosažení dvou podmínek:

- 1) „společnost řídí jedna politická strana v čele se zbožštěným vůdcem, která je nositelkou ideologie a teroru.
- 2) Společnost má masový charakter způsobující izolovanost člověka a jeho vykořeněnost z tradičních společenských struktur.“²

4.1.2 POJETÍ TOTALITARIZMU PODLE G. SARTORIHO

V roce 1977 publikoval politolog italského původu Giovanni Sartori monografii s názvem *Teorie demokracie* (Theory of Democracy Revisited), v níž navazoval na spor o původu totalitarizmu. Podle Sartoriho teprve vznik moderních společností a rozvoj moderních technologií umožnil totalitní způsob vládnutí a proto tento pojem nelze aplikovat na případy vlád, které se v různých obdobích prosazovaly ještě před vznikem moderní společnosti. Totalitarizmus podle něj zároveň představuje nový „název něčeho, co dosud nebylo pojmenováno.“³ Mezi základní klasikační znaky totalitních režimů odmítá G. Sartori odmítá zahrnutí přítomnost centrálně řízené ekonomiky, znaku, který navrhli C. J. Friedrich společně se Z. Brzezinskim. Hlavním důvodem je absence tohoto znaku u případu nacistické Třetí říše mezi lety 1933 – 1945, zatímco Sovětský svaz toto kritérium naplňoval. Pokud jeden z modelových totalitních režimů nenaplnuje tento znak, může podle něj dojít ke znehodnocení samotné klasifikace.

Totalitarizmus lze podle G. Sartoriho „přesně definovat jen, a) pokud bude používání tohoto pojmu striktně vyhrazeno novému, současnému fenoménu a b) pokud se budeme pohybovat

---

² Tamtéž, s. 37.

³ ŘÍCHOVÁ: *Přehled moderních...* c. d., s. 233.

pouze ve sféře sémantiky toho, co „totalita“ zdůrazňuje, k čemu přenáší pozornost.“⁴ Jak již bylo řečeno, Sartori vidí spojitost mezi totalitními režimy a moderními technologiemi, jejichž rozvoj umožnil „**totální rozšíření a pronikání moci.**“⁵ Dalším nezbytným prvkem totalitarizmu představuje **ideologizace politiky**, jež podle Sartoriho nabývá podoby politického náboženství. Totalitarizmus představuje „uvěznění celé společnosti do rámce státu, vše pronikající **politické ovládnutí všeho, včetně mimopolitického života člověka.**“⁶ Tento rys je zásadní a výrazně se jím totalitní režimy odlišují od jiných forem politických režimů, jež neusilují o ovládnutí mimopolitické oblasti. Zajímavý je Sartoriho náhled na teror, jako nezbytnou součást totalitarizmu. Sartori připouští, že v některých fázích vývoje totalitního režimu je pro udržení se u moci teror nezbytný, přítomnost teroru však není pro Sartoriho definičním rysem. Každý politický systém se vyvíjí, není statický, ale je dynamický. Teror je podle Sartoriho v totalitních režimech využíván především v první fázi, kterou můžeme označit jako fázi **prosazování se**, zatímco po této fázi nastává druhá fáze – **stabilizace**, v níž postupně dochází k oslabování represivních metod, persekucí a teroru. Vládnoucí režim se prosadil a s narůstající efektivitou kontroly společnosti klesá potřeba využívat mnohé nástroje donucení a teroru.

4.1.3 POJETÍ TOTALITARIZMU PODLE J. J. LINZE

Na teorie totalitních režimů navazoval Juan José Linz, který se stal jedním z předních teoretiků autoritářských (autoritativních) režimů. Ty mají s totalitními režimy společný svůj nedemokratický základ, nicméně kontrola společnosti není v autoritářských režimech tak výrazná. Pro potřeby výzkumu autoritářských režimů a jejich odlišnosti od totalitních, přichází J. J. Linz s následující definicí totalitních režimů, které naplňují tyto znaky:

1) „Musí existovat **jediné centrum moci**. Toto centrum nemusí být nutně jednolitě. Jakýkoli pluralismus existujících institucí, či skupin odvozuje svou legitimitu z tohoto jediného centra. Tento pluralismus přitom není dědictvím předchozí netotalitní éry. Ale je politickým výtvořem shora.

---

⁴ Tamtéž.

⁵ Tamtéž.

⁶ Tamtéž.

2) Život společnosti zcela (totálně) ovládá a řídí výlučná samostatná a více, či méně **intelektuálně podložená ideologie**. Tato ideologie má ambici vševysvětlující teorie, právě z ní odvozuji vládnoucí skupiny svůj mandát.

3) Ve společnosti probíhá **masivní politická mobilizace**. Občané jsou nuceni k aktivní účasti na veřejném životě. Právě s odkazem na ideologii mají být nadchnuti po plnění společenských úkolů aktivním zapojením do činnosti strany a jejich mnohých monopolních masových organizací.⁷

4.1.4 UPŘESNĚNÍ PODLE W. MERKELA

Při výzkumu nedemokratických režimů rozlišoval Wolfgang Merkel mezi diktaturou strany a diktaturou vůdce. První kategorie - diktatura strany je typickým znakem pro autoritářské režimy a diktatura vůdce plně odpovídá kategorii totalitních režimů. W. Merkel dále rozlišuje hlavní typy totalitních režimů, kam zařazuje: 1) Komunistické totalitní režimy (např. Sovětský svaz v letech 1929 - 1953), 2) Fašistické režimy (do této kategorie přiřadil W. Merkel pouze nacistické Německo, 3) teokratické totalitní režimy (hlavní příkladem je Írán v letech 1979 až 1989).

Typologii totalitních režimů se pokusil rozšířit také Wolfgang Uwe Friedrich, který vymezil tři hlavní typy totalitních režimů: 1) **teroristické**, 2) **byrokratické**, 3) **teokratické totalitní režimy**.

- 1) Do skupiny teroristických totalitních režimů přiřadil ty totalitní režimy, v nichž sehrával klíčovou roli teror, sloužící k prosazení plné kontroly nad celou společností. Mezi tyto režimy přiřadil Sovětský svaz za vlády V. I. Lenina J. V. Stalina, dále nacistické Německo nebo Severní Koreu.
- 2) Byrokratické totalitní režimy se vyznačovaly nižší mírou teroru. Persekuce a postupy teroru byly postupně nahrazeny vládou nomenklaturních kádřů. U těchto režimů dochází k průniku mezi vládnoucí byrokracií a stranickou strukturou. Vládnoucí byrokracie je často totožná se stranickou strukturou, anebo podléhá její přímé kontrole.
- 3) V posledním typu totalitního režimu sehrává výlučnou roli islamistická ideologie. Mezi příklady je řazen Írán po roce 1979.

---

⁷ BALÍK - KUBÁT: c. d., s. 38-39.

ZÁVĚR

Kapitola se zabývá politickou antropologií. Přestavena je teorie demokracie a následně vymezení totalitních režimů. Představeny jsou základní koncepty podle C. J. Friedricha a Z. Brzezinského. Vysvětleny jsou přístupy k výzkumu totalitarizmu a přiblíženy jsou další práce H. Arendtové, G. Sartoriho, J. J. Linze a W. Merkela.

QUESTIONS

Kontrolní otázky

- 1) Je demokracie spojena pouze s moderními politickými systémy?
- 2) Je Lincolnova definice demokracie nejednoznačná?
- 3) Uveďte základní znaky totalitních režimů.
- 4) Jak definuje totalitarizmus G. Sartori?
- 6) Jakým způsobem umožnil rozvoj moderní společnosti vznik totalitních režimů?
- 7) Uveďte vymezení totalitarizmu podle Friedricha a Brzezinského

ANSWERS

Kontrolní otázky

- 1) Ne
- 2) Podle G. Sartoriho jsou mnohé její části zavádějící.
- 3) Totalitní režimy se vyznačují monistickým centrem moci, ústřední roli sehrává ideologie a mobilizace
- 4) Totalitní režimy se vyznačují „totálním rozšířením a pronikáním moci. Politika je ideologizovaná. V totalitní režimech dochází k „uvěznění“ celé společnosti do státu. Stát tak ovládá vše, včetně mimopolitických oblastí.
- 5) Moderní technologie umožnily totalitním režimům dosažení efektivní kontroly společnosti i jednotlivců.
- 6) Vyznačuje se těmito znaky a) oficiální ideologií 2) stát je ovládán jedinou masovou politickou stranou, která má 3) monopol na kontrolu armády 4) monopol nad prostředky masové komunikace, 5) existencí dokonalého systému fyzické a psychologické kontroly společnosti 6) plánovaným hospodářstvím.

SHRnutí KAPITOLY

První ucelené vymezení pojmu totalitarismus přinesla práce C. J. Friedricha, která byla autorem, společně se Z. Brzezinskim rozšířena. Hlavní znaky totalitarizmu podle těchto autorů mohou být shrnuty:

- a) oficiální ideologie
- b) jediná masová politická strana v čele s jediným vůdcem, která je nadřizena státní byrokracii nebo je s ní výrazně propojena
- c) prakticky absolutní monopol na kontrolu všech prostředků ozbrojené moci
- d) prakticky úplná kontrola prostředků masové komunikace
- e) systém fyzické a psychologické kontroly
- f) centrální řízení ekonomiky

Na výzkum totalitních režimů dále navazovali H. Arendtová, G. Sartori, W. Merkel a J. J. Linz.

Shrnutí: Hlavní znaky totalitních režimů podle J. J. Linze

Totalitní režimy	• monizmus • ideologie • mobilizace

